

DE BEGRAAFPLAATS

Ze Yu zag er precies zo uit als zo'n glimlachend, dikbuikig boeddhabeeld dat je in elk restaurant in China aantreft: vriendelijk rond gezicht, geschoren hoofd, tonnetjerond en drie onderkinnen. Hij is monnik en heeft alle grappen over zijn uiterlijk inmiddels wel gehoord. Toen ik opperde dat hij wellicht de Maitreya – de toekomstige Boeddha – was, moest hij hartelijk lachen en zei hij dat wij (mijn moeder en ik) precies op tijd voor de lunch waren, waarna hij ons naar de oude binnenstad van Dali in de zuidwestelijke provincie Yunnan leidde. Mijn horloge gaf aan dat het even over twaalf was. Het was 3 augustus 2009 en we hadden vanuit Chengdu in de aangrenzende provincie Sichuan twee dagen en een nacht gereisd voor een verblijf in een huis met binnenplaats in een dorpje aan de voet van de berg de Cangshan, dat ons ter beschikking was gesteld door een vriend van mij, de avant-gardistische dichter Ye Fu.

We aten wat in een islamitisch halalrestaurant. In de eetzaal hing een schilderij van bedevaartgangers in Mekka. Wij bestelden rund- en lamsvlees, terwijl de monnik Ze juist hoog opgaf van de vele vegetarische gerechten. Tijdens ons gesprek kwamen we te praten over ‘Charta o8’, het manifest dat politieke hervormingen en verbetering van de mensenrechten in China moest bevorderen en waarvan hij een van de ondertekenaars was. Ik sprak mijn bewondering uit voor zijn moed, maar vroeg me ook hardop af of een monnik zich eigenlijk wel met politiek moest bemoeien. Zijn vrolijke gezicht stond op slag ernstig: ‘Zonder democratie overleeft het boeddhisme hier niet.’

Na de lunch maakten we een wandelingetje door de oude stad. Ze Yu wees me daarbij op details waar de gemiddelde toerist geen oog voor had en die de duizendjarige geschiedenis van Dali tot leven deden komen. Naar Chinese maatstaven was de oude stad maar klein: van het ene naar het andere uiteinde drie à vier kilometer, en permanent bewoond door tussen de 30 000 en 40 000 mensen. In dat gebied concentreerde zich ook een grote hoeveelheid gelovigen in allerhande goden. Het inheemse Bai-volk vereerde daar duizenden van in hun tempels, van de legendarische drakenkoning van de Oost-Chinese Zee en de koningin-moeder van de hemel tot keizers en krijgers uit de oudheid. Hij liet ons moskeeën, boeddhistische tempels en christelijke – zowel katholieke als protestantse – kerken zien. Daarnaast, legde hij uit, waren er de minder opvallende aanhangers van de Bahai en de Falun Gong die, net als de christenen die weigerden de door de overheid goedgekeurde kerken te betreden, in woonhuizen bijeenkwamen.

Omdat mijn nieuwsgierigheid was gewekt door de christenen wilde Ze me graag een bekende begraafplaats laten zien waar veel westerse missionarissen lagen die meer dan een eeuw geleden in China actief waren geweest. Hij dacht dat ik daar misschien wel iets van kon opsteken. En dus bereikten Ze en ik na een aantal lange wandelingen over bergpaden en verschillende ritten met bussen het dorp Wuliqiao. Daarvandaan moesten we nog een stuk – overwegend bergop – lopen, tot we onder de brandende zon de rand van een begraafplaats bereikten. ‘Hier?’ vroeg ik, maar Ze schudde zijn hoofd. Deze begraafplaats was voor moslims, legde Ze uit, en dan vooral van het Hui-volk. Ik had wel gehoord van de moslimopstand tegen het Chinese gezag en het geweld dat Dali halverwege de negentiende eeuw had overspoeld. Daarbij waren vooral veel mensen van de Han en de Bai vermoord. De Qing-keizer had het leger gestuurd en de moslimopstand met veel geweld onderdrukt, wat duizenden levens had gekost. Om de begraafplaats heen stond een stenen muur. ‘Hier mogen alleen de moslimgeesten komen,’ zei Ze. Op de onderdrukking van de opstand volgde een periode van rust, en in die jaren trokken veel missionarissen, onder andere van de China Inland Mission, het gebied in.

‘We zijn er bijna,’ zei Ze, en hij liep weer verder. Driehonderd meter verderop bereikten we in een veld vol heuphoge hennepplanten en geurige kruiden het einde van de weg. Daar sloegen we een zijpaadje naar een hooggelegen terras in, en op dat uitkijkpunt gebaarde Ze naar vijf akkers vol maïs, met in het midden daarvan een graafmachine. De metalen grijpparm stond gebogen als de poot van een reusachtige kakkerlak. ‘Daar,’ zei Ze, ‘ligt de begraafplaats van de missionarissen.’

We zigzagden langs een steil pad terug naar beneden, waarbij we voor het evenwicht onze armen als de vleugels van een vogel naar opzij uitstrekten, maar ik zag nog altijd geen spoor van een begraafplaats. De graafmachine stak haar arm omhoog, boog naar beneden en nam een hap aarde uit de grond, omhoog en een hap, omhoog, hap. ‘Zijn ze de begraafplaats aan het renoveren?’ vroeg ik. Ze Yu liet een kort, cynisch lachje horen. ‘Dat mochten ze willen. Ze zijn de grafstenen aan het uitgraven. Die zijn van uitstekende kwaliteit steen, en daar hebben projectontwikkelaars wel belangstelling voor.’ Ik keek naar de hobbelige grond onder mijn voeten en zag daar nu afgebroken en gebarsten stukken steen. Toen ik beter keek zag ik er ook groepjes letters in Romeins schrift op staan, en even later zelfs hele woorden, in het Engels, en kruizen.

We vonden het fundament van een muur die om de begraafplaats had gestaan en slaagden erin vast te stellen waar de twee rechthoeken van bij elkaar ongeveer veertig are lagen die vroeger de begraafplaats hadden gevormd. Er was meer dan genoeg ruimte voor talloze buitenlandse en Chinese christenen, maar nergens is vastgelegd hoeveel mensen of wie hier precies zijn begraven.

Uit mijn verdere onderzoek maakte ik op dat de Britse missionaris George Clarke de grond kocht en er een begraafplaats van liet maken. Clarkes Chinese naam luidde Hua Guoxiang, wat zoveel betekent als ‘geur van bloesem en vruchten’. Clarke was sinds 1865 een actief lid van de in Londen gevestigde China Inland Mission, en in 1881 verliet hij Engeland samen met zijn Zwitserse vrouw Fanny. Via Myanmar en de Chinese provincie Guizhou bereikten ze de oude stad Dali.

George en Fanny Clarke waren naar alle waarschijnlijkheid de eerste missionarissen in het gebied. Ze begonnen met het drukken van pamfletten met christelijke teksten en verspreidden die op markten en langs de wegen. Onder kinderen deelden ze ook snoep uit. Ze begrepen al gauw dat hun pamfletten nutteloos waren, omdat de meeste dorpingen Bai waren en niet konden lezen, en dat hun beperkte Mandarijn ook niet erg geschikt was om te communiceren met mensen die slechts Bai spraken. Ze besloten daarom Bai te leren, en verder startten ze lees- en schrijflessen en leerden ze de bevolking in het Chinees kerkliederen te zingen. Daarnaast leerden ze zichzelf de dansen aan waarmee de Bai hun voorouders vereerden en namen ze bepaalde facetten uit de Bai-cultuur in hun christelijke onderwijs op. De Clarkes droegen binnen de kortste keren Bai-kleren en trokken dansend op het ritme van de gongen en trommels door de straten om de aandacht op het evangelie te vestigen. Ze herschreven kerkelijke liederen met gebruik van een populaire vorm van de plaatselijke limerick. Ik heb verhalen gehoord over bezoeken van de Clarkes aan de Bai-dorpen, waar ze met de muzikanten optrokken en tijdens maanverlichte avonden langs de oevers van het Er Hai-meer dansten.

De Clarkes bleven twee jaar in Dali wonen, maar hun succes was beperkt. Ze stichtten een kostschool, waar slechts drie leerlingen naartoe kwamen. Fanny werd wel zwanger en baarde een zoon, die ze Samuel Dali Clarke noemden.

Twee maanden na de bevalling werd Fanny ernstig ziek. Dat nieuws verspreidde zich heel snel onder haar Chinese buren, die haar kwamen troosten. Ze raakten onder de indruk van haar prachtige stem en het optimisme dat ze tijdens haar

ziekte tentoonspreidde. Fanny had met haar man afgesproken dat ze in Dali zou worden begraven, opdat ze deel zou worden van de Changshan-berg en het Er Hai-meer. Haar dood vormde een inspiratiebron voor velen, en hun Chinese vrienden en burens, maar ook hún vrienden en burens, lieten zich daarna in de kerk dopen.

Die episode betekende het begin van de christelijke begraafplaats aan de voet van de Changshan-berg. In de muren die om de begraafplaats heen stonden graveerden ambachtslieden kruizen en – zowel in het Chinees als in het Engels – Bijbelse teksten. George Clarke begroef zijn vrouw op de ochtend van 30 oktober 1883. Het was de eerste begrafenis in zijn soort die de inheemse bevolking ooit had gezien, want zij waren gewend afscheid van de doden te nemen door wierook te branden, soetra's te zingen en door het dansen van sjamanen. Plotseling werd nu van hen verlangd dat ze begrepen dat Fanny's ziel naar de hemel opsteeg en zich daar bij God zou voegen.

In de jaren daarna dienden er ten minste vijftig buitenlanders bij de christelijke gemeenschap van Dali. Volgens het in 2005 door Wu Yongsheng geschreven en in eigen beheer uitgegeven boek *The History of Christianity in Dali* was de stad van 1881 tot 1949 een van de belangrijkste christelijke bases in Zuidwest-China. In het prachtige landschap, met zijn vele meren en hoge bergen, schoten de kerken op het platteland als paddenstoelen uit de grond en telden ze al gauw meer dan 100 000 volgelingen. Verder stichtte de missie in de streek ziekenhuizen, weeshuizen en scholen.

De toewijding van al die missionarissen ontroerde me. Een van de verhalen ging over de Canadese missiearts Jessie

McDonald. Ze kwam in 1913 naar China en ging aan de slag in een ziekenhuis in de stad Kaifeng, in het hart van China in de provincie Henan. Toen de Japanners Kaifeng in 1940 veroverden, verplaatste ze het hele ziekenhuis naar het zuiden, naar Dali, waar ze het Evangeliehospitaal stichtte. Er kwam op 4 mei 1951 een plotseling einde aan haar werk toen het communistische gezag het ziekenhuis en alle apparatuur opeiste en McDonald het land uit zette. Over het grote rode kruis op de voorgevel van het ziekenhuis heen schilderden de nieuwe machthebbers de tekst: WIJ SCHOPPEN DE IMPERIALISTEN CHINA UIT. Veel christenen in de regio waren bang, en ze verlieten de kerk of zwoeren hun geloof helemaal af. Gezegd wordt dat McDonald de laatste buitenlandse missionaris was die China verliet. Op haar laatste dag zou ze de bedreigingen door soldaten hebben genegeerd en gewoon zijn gaan bidden in de in 1870 door missionarissen gebouwde kerk, die nu de Oude Stadskerk heet. Ze was helemaal alleen in het gebouw, omringd door lege kerkbankjes.

Boven in de kerkkoepel hing een 150 kilo zwaar, naar voorbeeld van de Londense Big Ben ontworpen uurwerk. De bijbehorende klok was vervaardigd door Richard Williams en William J. Embery, die het gevaarte hoogstpersoonlijk over zee naar Saigon in Vietnam begeleidde; daarvandaan werd het over de Mekong naar Yunnan en uiteindelijk naar Dali vervoerd. De hele reis duurde drie maanden.

McDonald besloot de klok een laatste keer te luiden. De klank weergalmde door de hele stad. Drie oude mannen, die in de binnenstad aan de thee zitten, herinnerden het zich nog goed. 'Het geluid kwam in golven, galmde over de huizen heen, golf na golf. De mensen in Xiaguan konden de trillingen voelen,' vertelde een van hen.

Op de middag van 28 januari 1998 trof een Frans echtpaar, afstammelingen van George en Fanny Clarke, Wu Yongsheng in Dali. Het stel had inspiratie opgedaan uit Alvyn Austins geschiedschrijving van de China Inland Mission, *China's Millions*, en besloot de plek te bezoeken waar hun overgrootouders begraven lagen.

Het verhaal doet me denken aan een paar regels uit een gedicht van Paul Valery, 'Le cimetière marin' ('Het kerkhof bij de zee'):

*Mais dans leur nuit toute lourde de marbres,
Un peuple vague aux racines des arbres
A pris déjà ton parti lentement.*

(Maar bij de wortels van die bomen daar heeft
reeds een schimmig volk, in nachten zwaar
van marmer, traag gekozen voor jouw kant.)

De dichter keert in zijn fantasie terug naar de begraafplaats van Sète, zijn geboorteplaats aan de Middellandse Zee. Hij zit tussen de middag op een grafsteen en kijkt uit over de kalme zee, terwijl hij nadenkt over leven en dood. De dingen zijn echter zelden zoals we denken dat ze zijn. Het Franse stel verwachtte vast op een stukje onvervalste Chinese landschappelijke schoonheid te worden getrakteerd, maar wat ze in 1998 te zien kregen was in grote lijnen hetzelfde als wat ik op diezelfde plek tien jaar later aantrof. Geen begraafplaats, geen tuin, slechts een leeg (maar rotsig!) veld, omgeploegd om te worden beplant. Wu vertelde me dat de dorpelingen zich om de Franse bezoekers heen hadden verzameld om te vertellen

wat er met de graven gebeurd was. Een van hen zei dat de Rode Gardisten de begraafplaats tijdens de Culturele Revolutie vaak als doelwit gebruikten in hun strijd tegen buitenlandse imperialisten en er met rode vlaggen zwaaiden, strijdkreten riepen en revolutionaire liederen zongen. Ze beroofden de begraafplaats telkens opnieuw, en beweerden dat ze alle graven van voorouders van de imperialisten zouden wegvagen. Een andere dorpeling herinnerde zich dat de Rode Gardisten de grafstenen met springstof vernietigden. Weer iemand anders vertelde dat de verwoesting al in de jaren vijftig was begonnen, want de begraafplaats vormde met elke nieuwe politieke campagne een doelwit van haat ten opzichte van de buitenlandse imperialisten. In hun herinneringen was geen ruimte voor de plunderingen door de plaatselijke bevolking, die grafstenen en gedenkplaten hergebruikten als varkenstrogen, omheiningen van tuinen en fundament voor hun huizen. De helft van de graven was al voor het begin van de Culturele Revolutie afgevlakt. De begraafplaats van de missionarissen was een van de vele ontheiligingen, uit naam van het communisme, van een deel van China's historische erfgoed.

Het Franse stel heeft het graf van Fanny Clarke nooit gevonden, maar het zal ze goed hebben gedaan dat ze voortleefde in de verhalen die de dorpelingen van generatie op generatie aan elkaar doorgaven. Ik voel me genoodzaakt Paul Valéry nogmaals te citeren:

*Le vent se lève!... il faut tenter de vivre!
L'air immense ouvre et referme mon livre,
La vague en poudre ose jaillir des rocs!
Envolez-vous, pages tout éblouies!*

(De wind steekt op!... Het leven daagt mij uit! De mate-loze lucht opent en sluit mijn boek. Die golf die stof uit rotsen sloeg! Gij duizelwitte bladzijden, vlieg heen!)

Wu schreef dat de Fransen bloemen plukten, daar een krans van vlochten en die in het midden van het maïsveld legden. Ze hadden een kleine accordeon bij zich en de vrouw zette een lied in waarvan ze zei dat het de favoriete muziek van Fanny Clarke was. Wu vertelde me welk lied het was, en ik herkende het onmiddellijk. Het was een gedicht van Thomas Moore uit 1805, dat altijd erg in trek is geweest bij zangers, componisten, en zelfs in Hollywood:

*'Tis the last rose of summer
Left blooming alone;
All her lovely companions
Are faded and gone;
No flower of her kindred,
No rosebud is nigh.
To reflect back her blushes,
Or give sigh for sigh.*

(De laatste roos van de zomer bloeit in eenzaamheid, al haar prachtige metgezellen zijn verwelkt en verdwenen; er is geen bloem van haar soort meer, geen knop in de buurt, om haar kleur te beantwoorden, of aan haar zijde te zuchten.)

En op diezelfde plek bevond ik me nu, elf jaar later, ook. Het begon al te schemeren. Het lied zat in mijn hoofd, en ik wieg-